

ЛЕКЦІЯ 8. ЛІТЕРАТУРА І ПОЛІТИКА

Олександр Дем'янчук

Зв'язок між літературою і політикою не завжди очевидний, однак дуже логічний. Адже і та, й інша є продуктом діяльності людини – індивідуальної, колективної та всезагальної. Давайте розглянемо, яким чином література впливає на політику і політика – на літературу.

Почнімо з політики. Це процес мирного узгодження життєвих інтересів окремих індивідів, суспільних груп, класів, націй задля забезпечення стабільності, передбачуваності й розвитку в людському середовищі. Це процес погодження й об'єднання **цінностей** різних представників суспільства.

Література ж спрямовує свої зусилля на пошанування одних цінностей і зганьблення інших. Коли герой якогось твору подобається нам, це відбувається через те, що його поведінка, зовнішність, мова викликають в нас позитивний відгук і відповідають нашим власним цінностям, хоча в абсолютній більшості випадків ми не усвідомлюємо цього в явному вигляді. Через змалювання певних подій і подання поведінки персонажів твору в певному світлі ми можемо добитися від читача підтримки якихось явищ суспільного й політичного життя чи опору цим явищам, їх несприйняття, особливо якщо цінності, які проявляються в цьому творі, знайомі читачеві й знаходять відгук у його психіці.

Таким чином, через подання тих чи інших цінностей за допомогою літературних творів можна впливати на поведінку людей у реальному світі, зокрема і на їхню суспільно-політичну поведінку.

Слухачам цього курсу варто прочитати книгу Олександри (Олі) Гнатюк «Між літературою і політикою: есеї та інтермедії»¹, де в контексті української й польської історії ХХ століття показано, як взаємовпливають одна на одну література і політика. Також цікавою є дискусія на тему «Література в політиці. Або навпаки»², в якій відомі

---

¹ Олександра Гнатюк. Між літературою і політикою: Есеї та інтермедії. // Гнатюк Олександра/ К.: Дух і літера. 2012. 365 с.

² Література в політиці. Або навпаки. // Інтернет-ресурс. Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/79795>. Останнє відвідання 29.09.2019.

українські письменники і науковці обговорюють, чому і як література впливає на політику, а політика – на літературу.

Зі вступу можна зрозуміти, що носій влади обов'язково намагатиметься використовувати літературу для того, щоб формувати в громадянах позитивне ставлення до себе самого/самої й тих цінностей, на яких базується його/її політика. Це впливає з цілком природного прагнення влади до САМОЗБЕРЕЖЕННЯ, що може відбуватися двома способами:

- 1) Через ПІДКОРЕННЯ поведінки членів суспільства інтересам носія влади, або
- 2) ЗАДОВОЛЕННЯ інтересів, потреб та очікувань суспільства в цілому й окремих його груп і класів.

У першому випадку влада силоміць примушує громадян виконувати її вимоги й настанови. Однак це вимагає значних силових ресурсів – армії й поліції, зброї, засобів постійного і жорсткого контролю за поведінкою кожного громадянина. Зрозуміло, що такий спосіб не може використовуватись довго. Як колись сказав славетний французький імператор Наполеон, «владу штиками можна здобути, але всидіти на штиках неможливо»).

За другого підходу ми маємо справу з реальною або «псевдodemократією», коли застосовується відповідно діалогічний чи ідеологічно-силовий спосіб стосунків влади і суспільства. Цей підхід зводиться до того, щоб переконати громадян добровільно підкорятися наказам і настановам влади. Відомий американський політнауковець Стівен Люкс включив такий підхід до трьох вимірів влади і зазначив, що в цьому випадку цінності, пропаговані владою і покладені в основу її політики, повинні гармонійно поєднуватися з побутовими й психологічними цінностями більшості громадян країни.³

І в обох підходах література й писане слово відіграють визначальну роль. При цьому пряме переконування – пропаганда й агітація – є не настільки ефективним, як пропонування за допомогою художнього слова чи експертних розмірковувань (у

---

³ Lukes, Steven. Power: A Radical View. Palgrave MacMillan. 2005.

випадку науково-публіцистичних чи документальних творів) певних наборів цінностей і моделей поведінки, що базуються на них.

Один із найвідоміших диктаторів ХХ століття Йосип Сталін у розмові з пролетарським письменником Максимом Горьким назвав письменників «інженерами людських душ». Цим він підкреслив виняткову важливість художнього й публіцистичного слова для формування особистості, слухняної до наказів і розпоряджень носія влади, для гарантування безпеки політиків, що претендують на управління суспільством.

Серед прикладів художніх і публіцистичних творів, що в недалекому минулому визначали характер поведінки і ставлень цілих поколінь, можна навести роман Олександра Фадєєва «Молода гвардія», а також книгу Адольфа Гітлера «Майн кампф» («Моя боротьба»). Перша шляхом героїзації малопомітних історичних персонажів створила стійкі й всеохопні стереотипи ставлень і моральних орієнтирів для нових поколінь радянської молоді, а друга стала «біблією» однієї з найпотужніших політичних ідеологій ХХ століття – фашизму.

Зупинимося на хвилину на книзі «Молода гвардія». Автор наприкінці Другої світової війни отримав політичне замовлення створити образи молодих патріотів – героїв боротьби проти німецьких окупантів. Попри досить чітку й надійну документальну основу, наявність великої кількості джерел інформації автор усе ж змалював суттєво викривлену історію, на якій виховувалися мільйони молодих людей, формувалися політичні рішення, множилися інші подібні фальшиві оповіді. (Можна порекомендувати почитати журналістське розслідування Віталія Цебрія з газети «День» про основні фальсифікації й перекручення історії «Молодої гвардії»⁴).

Загалом останнім часом у науковій, публіцистичній і репортерській літературі все частіше вживається термін «постправда» - те, що настає «після правди». Редакція Оксфордського словника у 2016 році віддала цьому терміну звання «слова року» - найвживанішого виразу в усіх мовах, які відстежує цей словник. «Постправдою» називають обставини, інформацію, думки, в яких факти важать менше, ніж емоції й переконання. Інакше кажучи, важливо не стільки те, що має місце насправді, скільки

---

⁴ Віталій Цебрій. «Молодая гвардия: правда и мифы». /Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/ru/article/molodaya-gvardiya-pravda-i-mify>. Останнє відвідування: 29.09.2019.

те, як до цього ставиться більшість акторів процесу. За теорією політики, в такому разі рішення, які ухвалюються на основі ставлень, а не фактів, матимуть достатню ефективність лише в разі безумовної підтримки цільових суспільних груп. Ось тут і виходить на перший план література...

Постправа не є чимось новим у XXI столітті, це явище так само вічне, як і політика. Детальніше радимо прочитати в книзі Ювала Ноя Харарі «21 урок для 21-го століття»,⁵ де автор наводить сучасні приклади постправи й аналізує, звідки і на підставі чого вони виникають. Одним із таких прикладів є події лютого 2014 року в Криму і поширене на увесь світ пояснення російської влади, що всі рішення про відділення Криму від України і приєднання до Росії були зроблені законно і без будь-якого тиску. Через деякий час російський президент Путін визнав участь російських військ у загарбанні Криму і навіть запровадив державну нагороду – медаль «За повернення Криму».

Саме з цим уривком із книги пов'язані цікаві літературні обставини якраз із розряду постправи. Коли до видання готувався російський переклад цієї книги, видавець звернувся до автора з проханням замінити саме цей епізод на якийсь інший, щоб запобігти ознайомленню російського читача з цими фактами. Автор пояснив свою згоду на це бажанням донести до російського читача інші думки та ідеї цієї книги. Однак факт такої «підміни», як і деяких інших, на той раз не узгоджених із автором книги, стали широко відомі через порівняння різних варіантів перекладу з оригіналом.

Власне, це вказівка на те, як можна впоратися з постправдою й узагалі з фейковими новинами й інформацією.

Мадлен Олбрайт у книзі «Фашизм: попередження»⁶ розповідає про засновника фашизму, італійського дуче Беніто Муссоліні, який правив Італією понад двадцять років і протягом тривалого періоду мало уваги звертав на реальний стан справ, віддаючи перевагу нав'язуванню своєї точки зору, примусу суспільства до вигідної йому і його політичній силі поведінки, досягненню успіху завдяки ентузіазму прихильників і видаванню бажаного за дійсне. Однак коли в ході Другої світової

---

⁵ Харарі, Ювал Ной. 21 урок для 21 століття./Пер. з англ. О. Дем'янчука. – К.: Форс Україна. 2018. – 416 с.

⁶ Madeleine Albright, Bill Woodward. Fascism: a Warning. – Harper Perennial. 2018. Найближчим часом у видавництві «Форс Україна» вийде український переклад цієї книги.

війни Італія почала зазнавати однієї поразки за іншою, коли в суспільстві все сильніше зазвучали ноти обурення політикою уряду і персонально самого дуче, він узяв за правило щодня переглядати інформацію, отриману з різноманітних джерел, порівнювати факти і їх інтерпретацію, подану різними авторами, намагаючись отримати реальну картину подій і ситуацій навколо себе самого, свого уряду і своєї країни.

Такий підхід виглядає як модель, спосіб дій індивіда, який прагне отримати максимум достовірної інформації, щоб прийняти обдумане й обґрунтоване рішення. Адже в епоху лавиноподібного потоку постправди дуже легко помилитися, обрати не той варіант, який принесе користь, а менш вигідний або взагалі неприйнятний. Тому і в художній, і в науковій літературі читачу варто бути особливо обережним у сприйнятті поданих фактів, даних і їх використанні в повсякденному й професійному житті.

У 2004 році група дослідників нашого університету проводила певні дослідження, що передбачали і ознайомлення з діяльністю навчальних закладів. Під час інтерв'ю директор гімназії у місті Луганську зі зневагою відгукнувся про українські підручники з історії й заявив, що значно більше довіряє підручникам, надрукованим у Російській Федерації. Коли ж ми ознайомилися зі змістом тих російських підручників, виявилось, що значна частина історичних фактів подана у перекрученому, а часом просто у неправдивому світлі, з тенденційними й іноді просто антиукраїнськими коментарями. Можливо, це також стало однією з причин нинішньої ситуації на Донбасі – адже якраз подорослішало те покоління, яке на початку 2000-х років вивчало історію за підручниками іншої держави, що не надто доброзичливо ставилася і ставиться до України.

На завершення варто навести декілька цитат.

«Брехня летить на крилах, а правда шкандибає позаду». (Джонатан Свіфт)

«Правда в тім, що правда ніколи не була на перших місцях у порядку денному *Ното Сapiens*». (Ювал Ной Харарі, цит. праця, с. 297)

«Коли тисяча людей вірить якійсь штучній оповіді протягом місяця – це фейкова новина. Коли мільярд людей вірить у неї тисячу років – це релігія, і ми вимагаємо не називати це «фейковими новинами», щоб не ображати почуття віруючих...» (Ювал Ной Харарі, цит. праця, с. 291)

«Правда і влада можуть іти пліч-о-пліч лише якийсь час. Рано чи пізно їхні шляхи розходяться. Якщо ви прагнете влади, в певний момент муситимете поширювати вигадки. Якщо ви хочете правди про світ, у певний момент муситимете поступитися владою. Вам потрібно буде визнати речі – наприклад, про джерела вашої власної влади, - які розлютять ворогів, розчарують прихильників чи підірвуть соціальну гармонію. У прірві між правдою і владою нема нічого містичного.» (Ювал Ной Харарі, цит. праця, с. 301)

«Всі ми зобов'язані присвятити час і зусилля для виявлення своїх упереджень і перевірки наших джерел інформації. Як зазначалося в попередніх газетах, ми не можемо все дослідити самотужки. Однак саме через це нам потрібно принаймні ретельно дослідити наші улюблені джерела інформації – чи то газета, вебсайт, телевізійний канал чи особа.» (Ювал Ной Харарі, цит. праця, с. 303).

Подальші напрями досліджень

Міждисциплінарні дослідження в політичній науці й у літературі можуть дати можливість чіткіше виділити і пояснити взаємовплив цих двох галузей, з'ясувати мотиви використання політиками літературних творів, ініціювати цілеспрямовані обговорення в літературному середовищі на теми відповідальності літераторів за дотримання історичної й соціальної правди.

Важливим напрямом подальших досліджень є з'ясування особливостей створення й подання фейкових новин і сюжетів та розробка методів захисту від навмисного викривлення історичних фактів, політично упередженої інтерпретації та відвертої й прихованої пропаганди.

Джерела

1. Олександра Гнатюк. Між літературою і політикою: Есеї та інтермедії.// Гнатюк Олександра/ К.: Дух і літера. 2012. 365 с. У цій книзі розглядаються процеси взаємовпливу літератури і політики в українсько-польських стосунках.
2. Харарі, Ювал Ной. 21 урок для 21 століття./Пер. з англ. О. Дем'янчука. – К.: Форс Україна. 2018. – 416 с. Захоплива книга про близькі перспективи майбутнього в політичній, соціальній, економічній та інших сферах суспільного життя.

Рекомендована література

1. Олександра Гнатюк. Між літературою і політикою: Есеї та інтермедії.// Гнатюк Олександра/ К.: Дух і літера. 2012. 365 с.
2. Література в політиці. Або навпаки. // Інтернет-ресурс. Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/79795>. Останнє відвідання 29.09.2019.
3. Віталій Цебрій. «Молодая гвардия: правда и мифы». /Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/ru/article/molodaya-gvardiya-pravda-i-mify>. Останнє відвідування: 29.09.2019.
4. Харарі, Ювал Ной. 21 урок для 21 століття./Пер. з англ. О. Дем'янчука. – К.: Форс Україна. 2018. – 416 с.
5. Lukes, Steven. Power: A Radical View. Palgrave MacMillan. 2005.
6. Madeleine Albright, Bill Woodward. Fascism: a Warning. – Harper Perennial. 2018. Найближчим часом у видавництві «Форс Україна» вийде український переклад цієї книги.
7. Козловский Борислав. Максимальный репост. Как соцсети заставляют нас верить фейковым новостям./Борислав Козловский. Москва, Альпина. 2018. 198 с.